

ПРИНЦИП ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА ЗАСАДА АДАПТАЦІЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

ІВАНІСОВ Роман Валерійович - аспірант кафедри міжнародного та європейського права, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

УДК 341.96: 341.018: 340.137.3

DOI: <https://doi.org/10.71404/EP.2024.2.70>

У статті досліджено роль принципу правової визначеності як фундаментальної засади адаптації цивільного права України до стандартів Європейського Союзу. Актуальність теми зумовлена інтеграційним процесом та необхідністю системного переосмислення цивільного законодавства через призму передбачуваності та стабільності правових норм. Метою роботи є аналіз значення цього принципу для гармонізації національного приватного права з європейським правопорядком.

Автор досліджує правову визначеність у статичному (чіткість закону, заборона зворотньої сили) та динамічному (захист легітимних очікувань і доброї совісті) вимірах. Проаналізовано практику ЄСПЛ (зокрема, принцип остаточності судових рішень) та Суду ЄС, які визначають стандарти передбачуваності договірних зв'язків і власності. Визначено вплив Закону України «Про правотворчу діяльність» та виклики рекодифікації Цивільного кодексу України в умовах цифровізації.

Обґрунтовано доцільність закріплення принципу правової визначеності у статті 3 ЦК України. Доведено, що гармонізація цивільного права має відбуватися не через механічне копіювання директив ЄС, а через рецепцію загальних європейських принципів (моделей DCFR, PECL) зі збереженням цілісності національної кодифікації.

Ключові слова: верховенство права, правова визначеність, адаптація цивільного права, acquis ЄС, рекодифікація цивільного законодавства, легітимні очікування, судова практика, якість закону.

Постановка проблеми

Дослідження процесів європеїзації та гармонізації приватного права України в умовах сучасних інтеграційних процесів вимагає глибокої теоретичної та методологічної осмисленості фундаментальних інститутів, які утворюють базу європейської правової культури. Центральне місце в цій системі координат посідають верховенство права та його невід'ємний структурний елемент – принцип правової визначеності [1; 2, с. 163; 3]. Перехід України від декларативного зближення законодавства за Угодою про асоціацію до жорсткого та всеохоплюючого переговорного процесу щодо повноправного членства в ЄС кардинально змінює вимоги до якості вітчизняного законотворення. На сучасному етапі адаптація цивільного законодавства вже не може обмежуватися механічною транспозицією окремих директив чи фрагментарним запозиченням іноземних термінів. Вона потребує методологічного переосмислення всієї системи приватноправового регулювання через призму передбачуваності, чіткості, логічної несуперечливості та стабільності правових норм. Правова визначеність у цьому контексті виступає не лише формальною техніко-юридичною вимогою, а й імперативним ціннісним орієнтиром, покликаним гарантувати захист законних очікувань приватних осіб та стабільність цивільного обороту в процесі рекодифікації цивільного законодавства України.

Стан дослідження проблеми

У сучасній цивілістиці існує достатня кількість науково-теоретичних досліджень, пов'язаних із дослідженням особливостей європеїзації цивільного законодавства як України так і країн ЄС. Питанням удосконалення, рекодифікації, адаптації цивільного законодавства України в контексті наближення національного правопорядку та правопорядку ЄС неодноразово приділяли увагу такі вітчизняні науковці, як: Н. О. Весна, О. О. Гайдулін, С. Д. Гринько, Р. М. Гринько, О. О. Зозуляк, А. С. Довгерт, І. А. Діковська, І. Р. Калаур, О. О. Кот, Н. С. Кузнецова, М. О. Стефанчук, Р. О. Стефанчук, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova, О. Ю. Черняк та інші. Крім того, питання визначення особливостей європеїзації приватного права та впливу на ці процеси принципу правової визначеності було предметом наукових розвідок європейських дослідників.

Разом із тим варто констатувати відсутність на сьогодні комплексних наукових досліджень у зазначеній сфері. Переважно питання правової визначеності стають предметом наукових розвідок фахівців у сфері теорії держави і права, тому важливим на сьогодні є дослідження цього принципу через призму адаптації цивільного законодавства України до права ЄС.

Мета статті полягає у тому, щоб на підставі європейського та національного законодавства, правозастосовної та судової практики, поглядів науковців провести аналіз значення принципу правової визначеності для процесу адаптації цивільного законодавства України до законодавства ЄС.

Виклад основного матеріалу

Сучасне цивілістичне праворозуміння в Україні долає стереотипні уявлення про правотворення, що залишились з радянського періоду, де домінувало уявлення про верховенство закону, яке часто зводило право до сукупності формальних приписів державної влади. В умовах інтеграційного зближення з правом ЄС відбувається системне зміщення фокусу уваги на користь змістовного розуміння верховенства права. Такий підхід вимагає, щоб закони не про-

сто ухвалювалися уповноваженим органом у межах встановленої процедури, але й відповідали загальнолюдським цінностям справедливості, рівності та свободи, а також забезпечували передбачуваність правових наслідків поведінки особи. Правова визначеність виступає практичним інструментом, який перетворює ці абстрактні метафізичні приписи на чіткі, функціональні стандарти законотворення та судового правозастосування, відповідно захищає суб'єкта права від порушення її прав та законних інтересів та непередбачуваності цивільного обігу [4].

Історичний досвід країн континентальної Європи, які пройшли етап постсоціалістичного переходу та інтеграції до ЄС, свідчить, що найбільшою загрозою для приватноправового регулювання під час реформ є виникнення хаотичності, внутрішніх колізій та дублювання норм [5, р. 103-106]. Вітчизняна цивілістична наука, долаючи застарілі радянські стереотипи, де-факто перебуває у процесі переходу від концепції верховенства закону до змістовного, ціннісного розуміння верховенства права [6]. Саме принцип правової визначеності дозволяє збалансувати стабільність і гнучкість правової системи, надаючи судам чіткі методологічні інструменти для адаптації абстрактних нормативних приписів до динамічних суспільних відносин сучасного світу [4].

Принцип правової визначеності у європейській правовій традиції розглядається як наріжний камінь публічного та приватного правопорядку [3]. У Доповіді Європейської комісії за демократію через право (Венеційської Комісії), ухваленій на 86-му пленарному засіданні, правова визначеність офіційно визначена як один із обов'язкових, імперативних елементів верховенства права [7]. Згідно з пунктом 46 цієї Доповіді, сутність правової визначеності полягає у вимозі, щоб юридичні норми були чіткими, точними та спрямованими на те, щоб забезпечити передбачуваність ситуацій та правовідносин [8]. Венеційська Комісія прямо зазначає, що зворотна сила закону, дублювання норм, а також наявність внутрішніх системних колізій є грубим порушенням принципу правової визначеності, оскільки вони позбавляють особу можливості ефективно планувати

свою поведінку [8]. У сфері приватного права ця вимога набуває особливої гостроти, адже цивільний обіг за своєю природою базується на принципах передбачуваності договірних зв'язків, непорушності права власності та стабільності майнових прав.

У дослідженнях правова визначеність структурується через два основні виміри: статичний та динамічний. Статичний вимір вимагає формальної визначеності права, яка передбачає чіткість, логічність, однозначність і стислість законодавчих приписів, їх належне офіційне оприлюднення, а також загальну заборону зворотної сили закону в часі [3]. Обмеження зворотної сили є абсолютним у кримінальному праві та суворо контролюється Судом ЄС у сферах, що мають фінансові чи майнові наслідки для приватних осіб. Це означає, що законодавець не може покладати нові фінансові чи процедурні обов'язки на учасників відносин, визначаючи їх у минулому часі, оскільки це руйнує довіру до правопорядку [3].

Динамічний вимір правової визначеності орієнтований на захист законних очікувань та непорушність набутих законних прав. Цей вимір гарантує, що у разі зміни законодавства або правозастосовної практики права особи, яка діяла добросовісно, не будуть обмежені. Легітимні очікування ґрунтуються на концепції доброї совісті та виступають правовим еквівалентом захисту від непередбачуваних регуляторних ризиків [3]. В цивільно-правових відносинах інвестор чи звичайна фізична особа повинні мати впевненість у тому, що його законно набуті права не будуть анульовані або істотно звужені новим законом [4]. Тобто очікування є легітимним, якщо воно базується на розумних сподіваннях «обережної людини» на основі чинної нормативної бази та послідовної державної політики.

У європейській доктрині приватного права захист легітимних очікувань розглядається як найважливіший стримуючий чинник проти зловживання держави законодавчим інструментарієм. Якщо держава раптово скасовує пільговий правовий режим, під впливом якого інвестор здійснив капіталовкладення, вона безпосередньо зазіхає на легітимні очікування, руйнуючи

інвестиційний клімат. Суд ЄС у таких випадках вимагає застосування так званих перехідних заходів, які б надали учасникам цивільного обігу достатньо часу для адаптації своєї діяльності та мінімізації фінансових втрат [9]. Це доводить нерозривний зв'язок між принципом доброї совісті та захистом від регуляторних ризиків у правопорядку ЄС.

Найбільш глибоке та всебічне тлумачення принципу правової визначеності міститься у прецедентній практиці ЄСПЛ, який неодноразово наголошував, що цей принцип є невід'ємною частиною верховенства права та внутрішньо притаманний усій системі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. У класичному рішенні у справі «Bumărescu v. Romania» ЄСПЛ сформулював одну із найважливіших засад правової визначеності – принцип остаточності судових рішень [10]. Суд зазначив, що право на справедливий судовий розгляд, гарантоване ст. 6 Конвенції, унеможливорює безпідставне та свавільне скасування остаточних судових рішень, які набрали законної сили, за винятком випадків наявності істотних та переконливих обставин суспільного інтересу [11]. Будь-який механізм, який дозволяє вищим судовим інстанціям безстроково або без чітко визначених строків переглядати остаточні рішення за скаргами державних органів, руйнує стабільність майнових відносин та порушує право на мирне володіння своїм майном, гарантоване статтею 1 Першого протоколу до Конвенції.

Принцип остаточності судових рішень в цивільних відносинах є наріжним каменем стабільності цивільного обігу, оскільки унеможливорює нескінченне оскарження титулів власності чи умов виконання правочинів. Якщо судові рішення, яким було остаточно вирішено спір про належність нерухомого майна, може бути переглянуто через роки за ініціативою публічних органів, приватні суб'єкти втрачають будь-яку можливість здійснювати довгострокове планування та інвестування. ЄСПЛ у своїй послідовній практиці підкреслює, що державні органи не мають права вимагати скасування остаточних рішень лише з метою виправлення формальних помилок чи зміни правової ква-

ліфікації, оскільки інтереси правової визначеності переважають над бажанням усунути окремі недоліки правотворчості [10].

Паралельно з ЄСПЛ, концептуальне тлумачення принципу правової визначеності активно розвивалося у практиці Суду ЄС, де цей принцип визнано загальним принципом права Співтовариства. У рішенні у справі «French Republic v. Commission» Суд ЄС зазначив, що право Співтовариства має бути чітким, а його застосування передбачуваним для всіх зацікавлених сторін [12]. Суд підкреслив, що обов'язковий характер будь-якого акта, який має юридичні наслідки, повинен впливати з конкретного положення наднаціонального права, яке чітко визначає його правову основу. Це означає, що європейський правопорядок виключає можливість ухвалення розмитих нормативних документів без чітко виражених меж та юридичних наслідків.

В іншій справі «SC Fatorie SRL» Суд ЄС дійшов висновку, що принцип правової визначеності вимагає стабільності податкових та цивільних правовідносин, зокрема щодо недопустимості оскарження остаточних рішень державних органів протягом невизначеного періоду [13]. Разом із тим, Суд визнав сумісними з принципом правової визначеності національні правила, які за виняткових обставин дозволяють повторне розслідування або перегляд зобов'язань до закінчення строків позовної давності, якщо було виявлено нові істотні факти чи технічні помилки.

Аналіз практики Суду ЄС у сфері цивільного процесу також показує прагнення забезпечити передбачуваність цивільного обігу. У справі «Estonian choice-of-court dispute» Суд ЄС підтвердив виключне значення застережних угод за Регламентом Брюссель Іа, зазначивши, що національне право держав-членів не може вводити додаткові обмеження чи перешкоди для реалізації автономії волі сторін щодо вибору компетентного суду [14]. Таким чином, наднаціональні судові інстанції формують цілісну систему правової визначеності, яка має бути обов'язковим орієнтиром для України на шляху до ЄС.

Крім того впровадження європейських приватноправових стандартів у національ-

не законодавство України актуалізує проблему «якості закону» як первинної вимоги верховенства права та правової визначеності [1]. Якість закону не є суто граматичною категорією. Така вимога має бути жорстким юридичним імперативом, який вимагає від нормативного акта відповідності стандартам чіткості, доступності, передбачуваності та несуперечливості. Якщо правова норма (в тому числі приватно-правова) позбавлена цих властивостей, вона перестає виконувати функцію ефективного соціального регулятора, перетворюючись на інструмент хаосу, виникнення колізій та свавільного тлумачення з боку правозастосовних органів [8].

Особливої актуальності ця проблема набуває в контексті рекодифікації цивільного законодавства України. Чинний ЦК України, ухвалений у 2003 році, наразі містить чимало застарілих норм, неточностей та внутрішніх суперечностей, які виявилися в ході багаторічної практики його застосування. Розвиток цифрової економіки, впровадження інноваційних технологій (штучного інтелекту, блокчейну, смарт-контрактів), а також діджиталізація практично всіх сфер суспільного життя вимагають від цивільного законодавства нових, гнучких, але також і чітких, передбачуваних моделей регулювання. Нечіткі норми щодо форми електронних правочинів чи правового статусу цифрових активів створюють ризики для бізнесу, обмежуючи розвиток ринку та спонукаючи до виведення капіталу в більш стабільні європейські юрисдикції, що в умовах повномасштабного вторгнення може ще глибше посилити економічну кризу в державу.

Важливим інструментом забезпечення якості законів та дотримання принципу правової визначеності є Закон України «Про правотворчу діяльність». Хоча введення його в дію відтерміновано відповідно до прикінцевих положень, його норми та правові інструменти вже сьогодні використовуються як передові методологічні орієнтири для законопроектної діяльності. Зокрема, Закон впроваджує обов'язковість планування правотворчої діяльності, прогнозування наслідків ухвалення нормативно-правових актів та проведення ґрунтовних наукових експертиз, що унеможливорює раптову по-

яву хаотичних законів. Особливе значення для адаптації права має ст. 38 Закону, яка вимагає від розробників обов'язкового зазначення в преамбулі закону посилань на першоджерела *acquis* ЄС, та ч. 4 ст. 43, яка зобов'язує супроводжувати кожен проект акта детальною постатейною таблицею відповідності праву ЄС. Такий юридико-технічний інструмент має на меті проводити глибокий порівняльно-правовий аналіз ще на стадії ініціативи конкретної правової норми.

В українському судочинстві Велика Палата Верховного Суду також послідовно розвиває доктрину правової визначеності як фундаментального елемента верховенства права. У постанові Великої Палати ВС від 26 січня 2021 року у справі № 522/1528/15-ц суд зазначив, що правова визначеність вимагає, щоб при остаточному вирішенні справи судами їх рішення не викликали сумнівів [15]. Велика Палата прямо вказала, що якщо суперечлива та колізійна практика розвивається в межах одного з найвищих судових органів країни, цей суд сам стає джерелом правової невизначеності, підриває довіру громадськості до правосуддя та послаблює стабільність цивільного обороту. Судові рішення повинні бути розумно передбачуваними. Роль судів ухвалювати рішення власне і полягає в розвіюванні сумнівів щодо тлумачення норм та адаптації права до обставин, які змінюються.

Отже, процес рекодифікації приватного права України у світлі вимог правової визначеності потребує не просто фрагментарної заміни окремих норм, а глибокої концептуалізації всієї його системи. Важливу роль при цьому має відігравати судова практика як практичний критерій ефективності цивільно-правових норм. Досить широка судова дискреція, яка традиційно забезпечується використанням в ЦК України великої кількості оціночних понять (наприклад, «розумні строки», «істотна зміна обставин», «добросовісна поведінка»), не повинна вести до судового свавілля. Навпаки, судова гілка влади через узагальнення своєї практики та винесення послідовних, передбачуваних рішень зобов'язана конкретизувати зміст цих оціночних понять, усуваючи неясності

та формуючи стабільні орієнтири для фізичних та юридичних осіб.

У зв'язку із викладеним вважаємо за доцільне розглянути можливість офіційного нормативного закріплення принципу правової визначеності серед фундаментальних засад цивільного законодавства у статті 3 ЦК України.

У цьому аспекті рекодифікація цивільного законодавства України має виконувати функцію методологічного контролю. Завданням вітчизняної цивілістичної спільноти та законодавця є недопущення безкритичного копіювання фрагментарних регуляторних приписів директив ЄС, які часто створюються під впливом миттєвих інтересів чи політичних компромісів на рівні Брюсселя і здатні зруйнувати системну гармонію та пандектну стрункість вітчизняної кодифікації. Натомість гармонізація приватного права України має відбуватися через глибоку рецепцію загальних принципів європейського права, акумульованих в модельних актах (DCFR, PECL), та їх органічну, доктринальну інтеграцію в тіло Цивільного кодексу із збереженням кращих здобутків національної цивілістичної школи та забезпеченням інтересів українського суспільства. У контексті забезпечення правової визначеності під час адаптації національного законодавства заслуговує на увагу позиція О. Крупчана, В. Олефіра, Б. Дерев'янка, В. Теремецького та інших співавторів, які на прикладі співвідношення окремих понять українського законодавства та права ЄС звертають увагу на ризики некоректного семантичного наповнення правових категорій і необхідність належної імплементації європейських норм у національну правову систему [16]. Такий підхід підтверджує, що термінологічна точність та узгодженість імплементованих положень є важливими передумовами передбачуваності правового регулювання.

Висновки

Отже, узагальнюючи викладене, доходимо висновку, що в процесі адаптації цивільного законодавства України до вимог європейського права принцип правової визначеності та верховенство права виступають

не просто абстрактними доктринальними конструкціями, а дієвим методологічним інструментом, який безпосередньо впливає на стабільність, якість та передбачуваність цивільного обігу в державі. Повноцінна інтеграція України до європейського приватноправового простору потребує системної модернізації як правотворчої техніки, так і інтерпретаційної діяльності судових органів, що дозволить створити надійне та безпечне юридичне середовище для розвитку громадянського суспільства та успішного післявоєнного відновлення нашої держави.

Література

1. Міловська Н. В. Принцип правової визначеності в контексті оновлення цивільного законодавства України. *Нове українське право*. 2022. Вип. 1. С. 57–63.
2. Козюбра М. І. Верховенство права – основоположний принцип правової і політичної систем України. *Правова система України: історія, стан та перспективи* : у 5 т. / редкол.: В. Я. Тацій (голова) [та ін.]. Харків : Право, 2008. Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Підрозд. 1.7. С. 148–173.
3. Raitio J. The Rule of Law and Legal Certainty. *The Rule of Law's Anatomy in the EU: Foundations and Protections* / ed. by J. Raitio, A. Rosas, P. Pohjankoski. 1st ed. Hart Publishing, 2023. P. 59–72.
4. Гуйван П. Д. Правова визначеність як елемент верховенства права. *Одеські юридичні читання* : матер. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 10–11 листоп. 2017 р.) / за ред. Г. О. Ульянової ; уклад.: О. В. Дикий, Ю. Д. Батан. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 204–208.
5. Kühn Z. The Judiciary in Central and Eastern Europe: Mechanical Jurisprudence in Transformation? Leiden : Martinus Nijhoff Publishers / Brill, 2011. 334 p.
6. Дмитренко Т. Верховенство права та верховенство закону : проблеми співвідношення. *Правова система України в умовах європейської інтеграції : погляд студентської молоді* : зб. тез доп. І Міжнар. студ. наук. конф. (м. Тернопіль, 3–4 квіт. 2017 р.). Тернопіль : Вектор, 2017. Секції 1–2. С. 44–46.
7. Головатий С. Верховенство права (правовладдя): як його тлумачить Венеційська Комісія. *Право України*. 2011. № 10. С. 154–184.
8. Доповідь про верховенство права, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 року). URL: <https://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001071764>
9. Case C-332/14, Wolfgang und Dr. Wilfried Rey Grundstücksgemeinschaft GbR v. Finanzamt Krefeld, Judgment of the Court of 9 June 2016. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62014CA0332>
10. Brumărescu v. Romania, no. 28342/95, ECHR, 28 October 1999. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58337>
11. Цувіна Т. Принцип верховенства права у практиці Європейського суду з прав людини. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 373–379.
12. Case C-325/91, French Republic v. Commission of the European Communities, Judgment of the Court of 16 June 1993. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX%3A61991CJ0325>
13. Case C-424/12, SC Fatorie SRL v. Direcția Generală a Finanțelor Publice Bihor, Judgment of the Court of 6 February 2014. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=CELEX:62012CJ0424>
14. Case C-398/24, Judgment of the Court (Sixth Chamber) of 30 October 2025. A v B. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62024CJ0398>
15. Постанова Великої Палати ВС від 26 січня 2021 року у справі № 522/1528/15-ц. URL: https://zakononline.ua/court-decisions/show/95509407#google_vignette_
16. Krupchan O., Olefir V., Derevyanko B., Teremetskyi V., Popovych T., Andrushchenko L., Malyshev O. Concept of “Management Services” in Ukrainian Legislation and EU Laws. *Lex Humana*. 2024. Vol. 16, No. 1. P. 281–296. URL: <https://seer.ucp.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2903>

R .Ivanisov

**THE PRINCIPLE OF LEGAL
CERTAINTY AS A FUNDAMENTAL BASIS
FOR THE ADAPTATION OF UKRAINIAN
CIVIL LAW**

Abstract. The article investigates the principle of legal certainty as a fundamental cornerstone for adapting Ukrainian civil legislation to European Union standards. As Ukraine transitions from declarative integration to active negotiations on full EU membership, the quality requirements for national lawmaking have risen. This process demands a systematic shift from mechanical transposition of EU directives to a comprehensive modernization of private law. The author argues that legal certainty serves as both a technical requirement and a crucial value-oriented benchmark to protect private interests and stabilize civil commerce during the recodification of the Civil Code of Ukraine.

The study structures legal certainty into static and dynamic dimensions. The static dimension encompasses statutory clarity, accessibility, and a general prohibition of retroactivity. The dynamic dimension focuses on protecting legitimate expectations based on the principle of good faith, ensuring that

*participants who acted in good faith do not suffer from sudden regulatory shifts without transitional measures. The paper analyzes key precedents of the European Court of Human Rights (such as the finality of judicial decisions from *Brumărescu v. Romania*) and the Court of Justice of the EU (French Republic *v. Commission* and *SC Fatorie SRL*), highlighting their role in shaping predictability.*

Furthermore, the author evaluates the Law of Ukraine «On Lawmaking Activity», which introduces mandatory planning and detailed tables of correspondence with the EU acquis. In light of digitalization (smart contracts, digital assets, and AI), the study outlines the need for predictable regulatory models. The author proposes codifying the principle of legal certainty in Article 3 of the Civil Code of Ukraine. Ultimately, the harmonization of Ukrainian private law should avoid mechanical copying of EU directives, but instead proceed through the reception of European model acts (DCFR, PECL) to preserve national codification and ensure post-war economic recovery.

Key words: rule of law, legal certainty, adaptation of civil law, EU acquis, recodification of the civil legislation, legitimate expectations, judicial practice, quality of law, res judicata.